

تضمین حقوق زمین برای شبانکارگان¹

خلاصه سیاستی تهیه‌شده توسط کارگروه شبانکارگان و حقوق زمین
- سال بین‌المللی مراتع و شبانکارگان
اردیبهشت 2025

این سند فراخوانی است برای دولت‌ها تا به صورت قانونی از حقوق زمین شبانکارگان از جمله نیاز به کوچ و جابه‌جایی و حقوق عرفی جهت دسترسی و مدیریت منابع نظام شبانی حفاظت کنند.

مقدمه

برای آن‌که شبانکارگان بتوانند به طور ثمربخش و پایدار فعالیت کنند، نظام حقوقی زمین‌داری (همچنین شامل حقوق بهره‌برداری و دسترسی زمین) مورد نیاز است که حمایت‌کننده از کوچ و جابه‌جایی، دسترسی انعطاف‌پذیر و استفاده‌ی غیرانحصاری از زمین باشد. نظام‌های زمین‌داری به مردم اجازه می‌دهند تا زمین را به طور مؤثر برای معیشت خود به کار گیرند. برای کسانی که معیشت آنها به نظام شبانی وابسته است، نظام زمین‌داری مناسب باید پیش از هر چیز، توانایی آن‌ها را برای تداوم نظام شبانی حفظ کند.

مراتع و شبانی باید به عنوان یک نظام واحد درک شوند. مراتع در نتیجه تعامل متقابل و سودمند میان گیاهان و علفخواران تداوم دارند. شبانکارگان با بهره‌گیری از دام‌های خود، این کارکردهای بوم‌شناختی را ادامه داده و تکمیل می‌کنند.

کوچ و جابه‌جایی به شبانکارگان اجازه می‌دهد تا بیشترین بهره را از منابعی ببرند که هم پراکنده‌اند و هم کوتاه‌مدت. توزیع فرصت‌های چرا در مراتع می‌تواند بسیار متغیر باشد و به دلیل نوسانات اقلیمی، به ویژه بارندگی، از سالی به سال دیگر از نظر مکان و زمان تغییر کند. شبانکارگان در منفعتهای خود از چنین توالی‌هایی در چراگاه‌های غنی از مواد مغذی در مراتع که عمر کوتاه و اغلب غیرقابل پیش‌بینی دارند، تخصص دارند.

کوچ و جابه‌جایی شبانکارگان کلید دستیابی همزمان به بهره‌برداری پایدار از مراتع و بازدهی اقتصادی نظام‌های شبانی است. کوچ و جابه‌جایی باعث می‌شود تا دام‌ها بتوانند برای مدت بیشتری از چراگاه‌های باکیفیت تغذیه کنند. با پیروی از پراکنش ناهمگون علوفه در چشم‌انداز، شبانکارگان بازدهی گله را افزایش داده و همزمان از تخریب و چرای بیش از حد مراتع جلوگیری می‌کنند. افزون بر این، کوچ منظم تاب‌آوری نظام‌های شبانی را در برابر خشکسالی بالا می‌برد.

چالش‌ها

نظام‌های زمین‌داری رسمی تا حد زیادی در به رسمیت شناختن حقوق شبانکارگان ناکام مانده‌اند، به ویژه آن دسته از حقوقی که می‌بایست از کاربری انعطاف‌پذیر، چندمنظوره و موقتی زمین حمایت کند. حفظ این حقوق برای دسترسی کارآمد و پایدار به منابع در محیط‌های بسیار متغیر، امری لازم است. در غیاب به رسمیت شناختن رسمی این حقوق، مراتع به عنوان زمین‌های استفاده‌نشده و بدون مالک تلقی شده‌اند که دولت آزاد است آن‌ها را به‌دخواه تخصیص دهد.

در سراسر جهان، شبانکارگان درحال از دست دادن دسترسی‌شان به اراضی چرای هستند. مراتع با شعارهای توسعه اقتصادی، حفاظت طبیعت و جلوگیری از تغییر اقلیم، درحال تغییر کاربری یا خصوصی‌سازی و حصارکشی برای مقاصد صنعتی، زیرساختی و گسترش کشاورزی هستند. در نتیجه، مراتع درحال قطعه‌قطعه شدن می‌باشند و دسترسی به آن‌ها محدود شده است. این فشارها تداوم نظام شبانی را دشوارتر ساخته و هم معیشت شبانکارگان و هم خود مراتع را در معرض خطر قرار می‌دهد.

1 - در نظر گرفته شده است و به نظام‌های گسترده دام‌محور یکپارچه با pastoralism در این ترجمه، واژه «نظام شبانی» معادل واژه بوم‌سازگان اشاره دارد که تغذیه دام در آن‌ها عمدتاً متکی بر چرای دام در چراگاه‌ها (اعم از مراتع، جنگل‌ها و سایر منابع از جمله اراضی به‌عنوان اصطلاحی فراگیر برای تمامی افرادی که در این (pastoralist) «کشاورزی» است. از این‌رو، واژه «شبانکار» نظام‌ها فعالیت می‌کنند؛ از جمله دامداران، چوپانان، عشایر، رم‌گردانان، گالش‌ها و دیگر گروه‌های مشابه.

از آنجایی که ارزش اقتصادی و بوم‌شناختی حاصل از نظام شبانی در داده‌های رسمی به‌درستی منعکس نمی‌شود، شبانکارگان غالباً در فرایندهای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در موقعیت ناعادلانه‌ای قرار می‌گیرند. سازوکارهایی برای ارزیابی و به رسمیت شناختن منافع اقتصادی و زیست‌محیطی‌ای که نظام شبانی به ویژه در زمینه‌ی کاربری زمین به همراه دارد، اغلب وجود ندارند یا ناکافی‌اند.

تغییر دیدگاه

شبانی نظامی پیچیده و سازگار شونده است که به‌خوبی کار می‌کند — چالش‌های آن زمانی پدید می‌آیند که با موانع روبه‌رو شود. شبانکارگان با جابه‌جایی در میان چراگاه‌ها و پیروی از الگوهای طبیعی، به بازسازی مراتع کمک می‌کنند. آن‌ها با حرکت دادن دام‌ها، نقش علف‌خواران وحشی را در طبیعت تقلید می‌کنند. این جابه‌جایی باعث می‌شود پوشش گیاهی فرصت بازرویی پیدا کند و اکوسیستم‌ها مقاوم‌تر شوند. اگر نظام شبانی بر پایه‌ی منطق طبیعی خودش پیش برود، می‌تواند از نظر بوم‌شناختی، اجتماعی و اقتصادی سودمند باشد.

پایداری بوم‌شناختی نباید امری جدا از بهره‌وری تلقی شود — در شبانی، پایداری همان نیروی محرک بهره‌وری است. نظام شبانی روشی کارآمد و هماهنگ با اصول بوم‌شناختی است که با همکاری با طبیعت — نه در تقابل با آن — رونق می‌گیرد. به جای تکیه بر سوخت‌های فسیلی یا زیرساخت‌های ثابت برای ایجاد شرایط مصنوعی پایدار، شبانکارگان از کوچ و جابه‌جایی، دانش عمیق بوم‌شناختی و چرای گزینشی بهره می‌برند تا تغییرپذیری را مدیریت کرده و پایداری هم‌گله و هم چشم‌اندازهای طبیعی را ممکن سازند.

نظام شبانی از نظام غذایی گسترده‌تری حمایت می‌کند و خدمات اکوسیستمی حیاتی را فراهم می‌آورد. با تقویت حاصلخیزی خاک، تنظیم آب، حفاظت از تنوع زیستی و چرخه مواد مغذی، نظام‌های شبانی به سلامت محیط‌زیست و تولید غذا کمک می‌کند. کود حیوانی حاصل از دام‌ها کشاورزی را تغذیه می‌کند و نظام‌های شبانی کوچ‌رو و نیمه‌کوچ‌رو از امنیت غذایی، ایمنی و تغذیه حمایت می‌کنند.

کاربری زمین نیازی به انحصاری بودن ندارد — استفاده از زمین برای شبانی، موقت و سازگار با فعالیت‌های دیگر است. از مسیرهای چرای روزانه تا جابجایی‌هایی با مسافت طولانی، نظام شبانی نیازمند حقوق دسترسی تضمین‌شده‌ای است که به شبانکارگان و دامشان اجازه حرکت به‌هنگام نیاز را می‌دهد. این نوع استفاده از زمین — مشترک، فصلی و غیرانحصاری — می‌تواند با سایر معیشت‌ها و کاربران زمین همزیستی کند چرا که در طول نسل‌ها نیز چنین بوده است.

نهادهای عرفی مانع پیشرفت نیستند — بلکه پایه‌های حکمرانی پایدار زمین هستند. این نهادها که برای کمک به همزیستی افراد توسعه یافته‌اند، اصل فراگیری را بر محروم‌سازی ترجیح می‌دهند و مدت‌ها امکان دسترسی انعطاف‌پذیر و مذاکره‌شده را فراهم کرده‌اند — کاری که دسته‌بندی‌های قانونی ثابت اغلب از انجام آن عاجزند. قدرت آن‌ها نه تنها با تغییرات زیست‌محیطی بلکه با انتظارات اجتماعی در حال تحول دارای قابلیت تطبیق‌پذیری است. تاب‌آوری زمانی افزایش می‌یابد که زنان، جوانان و گروه‌های اقلیت نیز در تصمیم‌گیری‌های مربوط به کاربری زمین دخیل شوند. حمایت از این تحول، انقطاع از سنت نیست، بلکه بخشی از آن است.

فراخوان برای اقدام

۱) حق دسترسی شبانکارگان به زمین برای معیشت آن‌ها را در قانون حفظ کنید. برای مدیریت پایدار منابع مرتعی که اغلب از نظر مکانی و زمانی غیرقابل پیش‌بینی‌اند و جهت کسب معیشت از آنها، شبانکارگان به حقوق زمینی نیاز دارند که امکان دسترسی متناسب با این تغییرپذیری را فراهم کند. حفظ دسترسی شبانکارگان به چراگاه‌ها و منابع آب برای دام‌هایشان، چه در داخل مرزهای ملی و خارج از مرز کشورها یا در کشورهای همسایه، برای تاب‌آوری نظام‌های مرتعی-شبانی (شامل سلامت مراتع، معیشت مردم و اقتصاد گسترده‌تر) لازم است.

۲) کوچ و جابه‌جایی را به عنوان حقی اساسی برای معیشت شبانکارگان حفاظت کنید. دسترسی انعطاف‌پذیر به منابع کلیدی شبانی، در مکان و زمانی که در دسترس قرار می‌گیرند، برای پایداری نظام شبانی لازم است. کوچ و جابه‌جایی شبانکارگان باید به عنوان حقی بنیادین شناخته شود که به شیوه استفاده آنها از زمین مرتبط است و از حق آنها برای معیشت جداشدنی نیست. این شامل تسهیل توسعه زیرساخت‌ها و نهادهایی است که از کوچ و جابه‌جایی شبانکارگان حمایت می‌کنند، و همچنین ایجاد توافقی‌هایی با مقامات عمومی و سایر کاربران، که به شبانکارگان اجازه حرکت در زمین و منابع آبی و حتی فراتر از مرزها را بدهد.

۳) گسترش چارچوب‌های قانونی شامل طیف کامل حقوق زمین‌شبانکارگان. باید فراتر از نگاه به زمین، صرفاً به عنوان یک موضوع مالکیت و تجارت حرکت کرد و با بهره‌گیری از سنت‌های عرفی و حکمرانی جمعی بر زمین، آن را به صورت قانونی به عنوان فضایی برای معیشت به رسمیت شناخت. مالکیت زمین به‌تنهایی برای امکان‌پذیر کردن شبنانی کافی نیست، زیرا توزیع منابع چرا در مراتع می‌تواند به طور غیرقابل پیش‌بینی تغییر کند. یک چارچوب قانونی که از معیشت شبانکارگان حمایت می‌کند، حقوق عرفی زمین را به مالکیت جمعی زمین تقلیل نمی‌دهد، بلکه مشروعیت استفاده مشترک، چندمنظوره، غیرانحصاری و موقتی از زمین توسط جوامع مختلف در زمان‌های مختلف سال را به رسمیت می‌شناسد و از این طریق کوچ و جابه‌جایی شبانکارگان را نیز به صورت قانونی حفاظت می‌کند.

به طور ویژه، یک چارچوب قانونی گسترش‌یافته باید فراتر از مالکیت فردی یا شرکتی عمل کند و حقوق زمینی را که حول جوامع پراکنده و غیرسازمانی شکل گرفته‌اند، به رسمیت بشناسد. علاوه بر مالکیت جمعی، این چارچوب گسترش‌یافته باید شامل به رسمیت شناختن قانونی استفاده و مدیریت مشترک و عرفی زمین باشد، حتی اگر این زمین‌ها اکنون متعلق به افراد خصوصی، سایر جوامع یا دولت باشند. چنین چارچوبی باید تضمین کند که این حقوق جمعی به ویژه در برابر ادعاهای رقابتی سایر ذینفعان بتوانند با همان سطح حفاظت درحالت مالکیت رسمی، ثبت و محفوظ شوند.

۴) شناسایی، به رسمیت شناختن و ثبت حقوق عرفی زمین‌شبانکارگان که در فرآیند رسمی‌سازی مالکیت زمین نادیده گرفته شده‌اند. گرایش به نظام‌های مالکیت زمین مبتنی بر بازار عمدتاً حقوق عرفی شبانکارگان و منابع مشترک زمین‌محور آن‌ها را نادیده گرفته است. چه این فرآیند توسط قدرت‌های خارجی علیه مردم بومی تحمیل شده باشد، یا توسط ایالت‌ها و استان‌های مستقل اجرا شده باشد، نادیده گرفتن حقوق زمین‌شبانکارگان یک بی‌عدالتی تاریخی است که نیاز به اصلاح دارد. امروزه، نظام‌های قانونی باید این حقوق زمین را شناسایی کرده، به رسمیت شناخته و از طریق چارچوب قانونی گسترش‌یافته‌ای که پیش‌تر توضیح داده شد، ثبت کنند.

۵) نظام شبنانی را به عنوان شکلی از توسعه زمین به رسمیت بشناسید. نقش حیاتی شبنانی در ایجاد ارزش افزوده به زمین به‌ندرت در قوانین یا برنامه‌ریزی‌ها به رسمیت شناخته می‌شود. در بیشتر کشورها، چارچوب‌های قانونی و سیاست‌گذاری، توسعه زمین‌های کشاورزی را صرفاً به عنوان تولید محصولات زراعی و باغی تعریف می‌کنند و این اشتباهی است که باید اصلاح شود. ارزشی که شبانکارگان به زمین اضافه می‌کنند، از نظر عملکرد چشم‌انداز، خدمات اکوسیستم و بهره‌وری اقتصادی، باید به طور رسمی در برنامه‌ریزی اقتصادی ملی لحاظ شود. قوانین باید نظام شبنانی را با جایگاهی برابر با سایر نظام‌های کشاورزی، به عنوان شکلی از توسعه زمین به رسمیت بشناسند.

۶) توقف تغییر کاربری زمین‌های شبانکارگان به کاربری‌هایی که نظام شبنانی را حذف می‌کنند. توسط نهادهای عمومی، مالکان خصوصی یا گروه‌های دیگر، قوانین لازم برای حفاظت از مراتع در برابر تغییر کاربری به کاربری‌هایی که با نظام شبنانی ناسازگارند، را تصویب کنید. مقرراتی وضع کنید تا اطمینان حاصل شود که تغییر کاربری مراتع برای اهداف عمومی تا حد امکان دسترسی شبانکارگان به چرا، آب و مسیرهای عبور را حفظ کند. اطمینان حاصل کنید که جوامع شبانکار که معیشت آن‌ها به دسترسی یا استفاده از زمین وابسته است، از برنامه‌های تغییر کاربری زمین مطلع شوند و بتوانند با موفقیت این تغییرات را که با معیشتشان ناسازگار است، به چالش کشیده و جلوگیری کنند.

۷) جوامع شبانکار را در تمام فرآیندهایی که ذی‌نفع هستند، مشارکت دهید. مشارکت شبانکارگان را در برنامه‌ریزی در همه سطوح مرتبط محلی، منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی ادغام کنید. دانش تخصصی آن‌ها را مدنظر قرار دهید تا مشخص شود زمین چگونه و چه زمانی باید استفاده شود و همچنین وجود نظام‌های مرتعی-شبنانی که هم از نظر اقتصادی موفق و هم از نظر بوم‌شناختی پایدار باشند، حفظ گردد.

تقدیر و تشکر: تهیه شده (IYRP) این خلاصه سیاستی توسط کارگروه شبانکارگان و حقوق زمین در ائتلاف جهانی سال بین‌المللی مراتع و شبانکارگان است. نویسندگان: مارک موریتز، فلورا ورن و سائورو کراتلی، با پشتیبانی جاناتان دیویس، فیونا فلینتان، آن واترز-بایر، جارسو موکو و آنتیا شارما تسهیلگر: ناتاشا مارو، ائتلاف بین‌المللی زمین. همچنین در تهیه این سند، از نظرات گروه وسیعی از کارشناسان و نمایندگان جامعه مدنی استفاده شده است.

طریقه ارجاع به این سند: تضمین حقوق زمین برای نظام‌های شبنانی: خلاصه ۲۰۲۵، (IYRP) ائتلاف جهانی سال بین‌المللی مراتع و شبانکارگان (IYRP 2026) سیاستی. کارگروه شبانکارگان و حقوق زمین. دبیرخانه جهانی سال بین‌المللی مراتع و شبانکارگان ۲۰۲۶ (iyrp2026@gmail.com).